

HELSINGIN YLIOPISTO
OPISKELIJAKIRJASTO
OPPIMATERIAALIT

Julkaistu oikeudenhaltijoiden luvalla. Ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman eri lupaa. Ei saa tallentaa pysyvästi omalle tietokoneelle. Opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten saa tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

<http://www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi/eres>
2001

Isotalo, Leena

Kirkko ja Teologinen
aikakauskirja 1896-1915

Teologinen aikakauskirja. - Helsinki : Teologinen julkaisu-
seura. ISSN 0040-3555. 102 (1997) : 5-6, s. 412-422.

KIRKKO JA TEOLOGINEN AIKAKAUSKIRJA 1896-1915

Leena Isotalo, teol. maist., Viitasaari

"SIRO" KILPAILIJA VARTIJALLE

Teologisen Aikakauskirjan ensimmäisessä kirjoituksessa vuonna 1896 lehden päätoimittaja, professori *G. G. Rosenqvist*, kirjoitti toivovansa, että vastaperustettu lehti olisi foorumi teologisen tietämyksen ja kirkollisen elämän sillanluonnille. Hänen tavoitteensa oli, että keskustelussa viriäisi rinnakkain "terve konservatiivisuus" ja "terve uudistuksellisuus".¹

Ennen *Teologinen Aikakauskirjan* syntymää oli jo olemassa *Elis Bergrothin* vuonna 1888 luoma ja toimittama *Vartija-lehti*, joka hallitsi teologisten lehtien markkinoita. *Teologisen Aikakauskirjan* ensimmäisen numeron ilmestyttyä Bergroth luonnehti Vartijassa uutta tulokasta kohteliaan myönteisessä arviossaan "siroksi". Hän jatkoi kuitenkin päättäväisesti oman lehensä toimittamista.²

Näyttää siltä, että *Teologinen Aikakauskirja* koettiin erityisen tarpeelliseksi nimen omaan siksi, että haluttiin vaihtoehto Vartijalle, jonka päätoimittajaa kohtaan näytti olevan hyvin voimakasta kritiikkiä. Erityisesti *Gustaf Johanssonin* ja *Elis Bergrothin* avoin riita valmisti tietä *Teologisen Aikakauskirjan* synnylle. Vartijan palstoilla oli syksyllä 1895 heidän välillään käynnissä tiukka väittely ehtoilispakosta, jota ryyditti myös henkilösuhteiden vaikea tulehtuminen. Riidan siemen oli kylvetty jo aiemmin, kun Bergroth ja Gustaf Johansson olivat käyneet tiukkasanaista keskustelua juuri *G. G. Rosenqvistin* väitöskirjasta ja sen myötä teologiasta tieteenä ja teologian tehtävästä. Konservatiivisesta taustastaan ja teologiastaan huolimatta Gustaf Johansson oli asettunut puolustamaan teologisen tutkimuksen vapautta. Rosenqvistin opponenttina ollut *Otto Immanuel Colliander* oli niinkään suhtautunut pääosin hyvin positiivisesti Rosenqvistin apologettiseen otteeseen tämän väitöskirjassa. Myös Bergrothin "tunnustuksellista" linjaa lähellä ollut

Porvoon piispa, entinen kirkkohistorian professori *Herman Råbergh* otti erimielisyyden jälkeen etäisyyttä Vartijaan. Råbergh esiintyi Johanssonin ja Collianderin tavoin jo *Teologisen Aikakauskirjan* ensimmäisessä numerossa ja kirjoitti seuraavan kerran Vartijaan vasta vuonna 1900.³

G. G. Rosenqvistilla, *Gustaf Johanssonilla* ja *O. L. Collianderilta* oli siis muutama vuosi ennen *Teologisen Aikakauskirjan* syntyä yhteinen "taistelu" teologisen tieteen ja kirkon opin puolustamisen alalla. Saattaa olla, että tämä oli avaamassa yhteyttä heidän välilleen, ja että yhteinen linja aikakauskirjan toimittamiselle oli löydettävissä helposti teologisen tieteen ja kirkon maailmasta. Olihan lisäksi kilpailija — Vartijan päätoimittaja *Elis Bergroth* — yhteinen. Vaikka *Gustaf Johanssonin* ja *G. G. Rosenqvistin* teologiset näkemykset poikkesivat monissa kysymyksissä voimakkaasti toisistaan, Rosenqvistilla oli kuitenkin Johanssonissa järkälemäinen tuki hänen perustaesaan uutta teologista lehteä Vartijan kilpailijaksi.⁴

Samaan aikaan kun Vartija pyrki profiloitumaan voimakkaan kirkolliseksi ja erityisesti kirkon konservatiivista laitaa mukailevaksi aikakauskirjaksi, *Teologinen Aikakauskirja* valitsi väljemmän, mutta hyvin myönteisen asenteen kirkkoon. *Teologisen Aikakauskirjan* kirkkomyönteisyys ja -orientoituneisuus näkyi jo ensimmäisessä numerossa. Päätoimittaja Rosenqvist sai nimittäin valjastettua sen kirjoittajiksi Suomen evankelisluterilaisen kirkon ylimmän johdon vanhaa arkkipiispaa *T. T. Renvallia* lukuunottamatta. Kirjoittajien joukossa oli sekä "tunnustuksellinen" piispa *Herman Råbergh* että bekkiläisten johtokaksikko Suomessa: kirkon johtohahmoksi kohoamassa ollut piispa *Gustaf Johansson* ja käytännöllisen teologian professori *O. L. Colliander*.⁵

Teologisen Aikakauskirjan avustajakunnassa näyttäytyi voimakkaasti alusta asti myös nuori, eteenpäin pyrkivä teologipolvi. Lehden perustamisvuonna 1896 oli saanut alkunsa myös *Teologi-*

nen lauantaiseura, jonka johtavat teologit *Erkki Kaila* (vuoteen 1906 asti *Erik Johansson*), *Jakko Gummerus* ja *Lauri Ingman* kirjoittivat ahkerasti lehden palstoilla sen alkuvuosina. Kailan, Ingmanin ja Gummeruksen kautta Aikakauskirjan palstoilla näkyivät myös toisinaan kiistellyt modernit teologian virtaukset. Nuorista teologeista erityisesti Gummeruksesta kasvoi Rosenqvistin luottomies ja myöhemmin myös hänen seuraajansa. Sen sijaan Ingmanin ja erityisesti Kailan suhde Rosenqvistiin oli enenevässä määrin kriittinen. Jossakin määrin tulehtunut suhde Vartiijan päätoimittajaan *Elis Bergrothiin* oli ilmeisesti kuitenkin vetämässä myös heitä Teologisen Aikakauskirjan lähipiiriin. Lisäksi Teologisen lauantaiseuran ja Teologisen Aikakauskirjan tehtävät ja tavoitteet olivat hyvin lähellä toisiaan. Ne molemmat pyrkivät rakentamaan siltaa kirkon, teologisen tieteen ja kulttuurin välille.⁶

Lehden synnystä lähtien oli selvää, että Teologinen Aikakauskirja tahtoi palvella lukijoitaan teologisen lehden ohella myös kirkollisena lehtenä. Se näkyi paitsi Rosenqvistin avauskirjoituksessa ja lehden alkulinjauksessa myös lehden liitteenä toimitetussa *Suomen kirkon julkisia sanomia* -lehtisessä, jonka päätoimittajana toimi O. I. Colliander. Collianderin päätoimittajuus kuvaa hyvin kirkon ja teologisen tiedekunnan "beckiläisen rintaman" mukanaoloa uuden lehden toimittamisessa. Liite ei kuitenkaan ilmestynyt montakaan vuotta eikä se pyrkinytkään toimimaan aikakauskirjana, vaan teologisen tiedekunnan ja evankelisluterilaisen kirkon ilmoituslehtenä.

Teologisen Aikakauskirjan alkaessa ilmestyä sen tehtävä oli määrittely seuraavasti:

Teologinen Aikakauskirja tarjoaa tilaisuutta asialliseen ja objektiiviseen keskusteluun kysymyksissä, jotka kuuluvat siveellis-uskonnollisen ja kirkollisen elämän piiriin. Julkaisemalla kirjoituksia, katsauksia, kirjeitä ulkomailta, referaatteja sekä kirjallisuus-ilmoituksia tahtoo se osaltaan tutustuttaa yleisöä huomattaviin teologisen tieteen ja käytännöllis-kirkollisen elämän ilmiöihin sekä kotimaalla. Huomiota ajetaan myöskin luoda kotimaisen sanomalehdistön ja aikakauskirjallisuuden lausuntoihin tähän kuuluvissa aineissa.⁷

Toisen vuosikerran alkaessa tehtävänmäärittely oli kokenut muutoksen, joka liittyi ennen kaik-

kea Teologisen Aikakauskirjan ja evankelisluterilaisen kirkon suhteeseen. Uusi määritelmä linjasi tehtävän aiempaa kirkollisemmin:

Teologinen Aikakauskirja ilmestyy myöskin vuonna 1897 seuraten samoja periaatteita kuin tähänkin asti. Se tahtoo osaltaan edistää tervettä vanhoillisuutta ja tervettä edistystä teologisen tiedon ja kirkollisen elämän alalla, asettuen siinä alkuperäisen kristillisyyden ja uskonpuhdistuksen ja samalla siis meidän kirkkomme pohjalle.

Teologinen Aikakauskirja ei ole minkään kirkollisen puolueen palveluksessa eikä tahto luoda sellaisia. Se tahtoo yhdistää, ei hajottaa; arvostella, ei tuomita; keskustella, ei politikoida. Se tarjoaa tilaisuutta asialliseen ja objektiiviseen keskusteluun kysymyksissä, jotka kuuluvat siveellis-uskonnollisen ja kirkollisen elämän piiriin.⁸

Ainakin tehtävänmäärittelyn tasolla Teologinen Aikakauskirja oli siis lähestynyt kirkollisten lehtien asemaa. Lehden kirkollista linjaa kuvasi hyvin se, että *Gustaf Johansson* otti sen foorumikseen tervehtiessään hiippakuntiansa papistoa. Näissä — kuten muissakin hänen kirjoituksissaan — hän toi voimakkaasti esille oman kolmikohaisen kirkkonäkemyksensä. Samalla *Johansson* kuitenkin tahtoi muistuttaa, että kirkolla oli tehtävänä palvella koko kansaa kansankirkkona.⁹

Teologisen Aikakauskirjan linja muotoutui kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana miltei kokonaan *G. G. Rosenqvistin* intressien mukaan. Hän oli paitsi sen perustaja, omistaja ja päätoimittaja, myös lehden merkittävin kirjoittaja. Hieman kärjistäen voi sanoa, että Teologista Aikakauskirjaa kiinnosti kaikki se, mikä kiinnosti päätoimittaja Rosenqvistia, mutta ei muu. Tämä näkyi myös kirkkoa käsittelevissä kirjoituksissa. Lehden palstoilla oli hänen päätoimittajakaudellaan neljä kirkkoon liittyvää kysymystä, jotka

1 *Rosenqvist* 1896,12; *Gummerus* 1931.

2 *Bergroth* 1896,39-40.

3 *Murtorinne* 1986, 250-251; *Mäkisalo* 1988, 54.

4 ÅAB GGR *Gustaf Johansson* G. G. Rosenqvistille 2.4.1895; *Nokkala* 1986, 307.

5 *Johansson* 1896; *Colliander* 1896; *Råbergh* 1896.

6 *Mäkisalo* 1988, 22-25; *Ijäs* 1993; *Isotalo* 1995.

7 *TA* 1896.

8 *TA* 1897.

9 *Johansson* 1897a, 113-124; *Johansson* 1897b, 359-375.

nousivat ylitse muiden johtaviksi teemoiksi. Teemat olivat: ehtoollispakkokysymys ja yleensä uskonnonvapausproblematiikka kaikkine sivuilmioineen, papiston ja kirkon asema routavuosien viimassa, kirkon suhde työväenliikkeeseen sekä historiallis-kriittisen raamatuntutkimuksen ja muun teologisen tieteen suhde kirkkoon ja yhteiskuntaan. Esimerkiksi O. I. Colliander ja J. R. Koskimies (vuoteen 1906 asti Forsman) yrittivät tuoda lehden palstoille muutamia muitakin käytännöllis-kirkollisia aiheita kuten papiston palkkaukseen ja kirkollisiin kirjoihin liittyviä kysymyksiä, mutta ne eivät muutamaa poikkeusta lukuunottamatta eläneet kauan lehden palstoilla. Rosenqvistin kiinnostuksen ohella lehden profiiliin näyttää vaikuttaneen voimakkaasti myös Vartija-lehden kysymyksenasettelu. Edellä mainituista kysymyksistä erityisesti kaksi ensimmäistä olivat selvästi näitä lehtiä erottavia tekijöitä vuosisadan alussa. Rosenqvistin Bergroth-polemiikki ei myöskään jäänyt Teologisen Aikakauskirjan lukijoilta sanaan, siinä määrin avointa ja kohtikävyä se oli.¹⁰

USKONNONVAPAUSKESKUSTELU

Ehtoollispakkokysymys

Kun Teologinen Aikakauskirja vuonna 1896 alkoi ilmestyä, kiivainta teologista keskustelua käytiin uskonnonvapauden ja erityisesti ehtoollispakon ympärillä. Ehtoollispakkokysymys nostatti voimakkaita mielenilmauksia niin sen puolustajien kuin vastustajienkin tahoilta. Vartijan päätoimittaja Elis Bergroth lukeutui "tunnustuksellisiin", jotka tahtoivat pitää ehtoollisella käymistä kirkollisen avioliiton edellytyksenä. Vartijasta tulikin "tunnustuksellisten" pää-äänenkannattaja.¹¹

Ehtoollispakon poistamista kannattavien joukko muotoutui kahdesta, tavallisesti kaukana toisistaan olevasta ryhmästä: poistoa kannattivat niin "liberaalit" kirkon uudistajat kuin suurelta osin Gustaf Johanssonin tahtiin marssineet "konservatiivitkin", erityisesti niin sanotun beckiläisen pietismin kannattajat. Ensinmainittujen motiivina oli liberaali uskonnonvapauden vaatimus.

Beckiläisten ehtoollispakon poistoa vaatinut kantaa yllätti niin kirkon sisällä kuin sen ulkopuolellakin. Syy beckiläisten näkemykseen ei kuitenkaan ollut erityisen liberaali, vaan voimakkaasti beckiläisestä teologiasta nouseva. Erityisesti beckiläisyyden kolmikehäinen seurakuntanäkemys tuki oivallisesti vaatimusta. Beckiläiseen teologiaan sopi hyvin, että ehtoollinen pyhitettiin vain "tosiuskoviin" ateriaksi.¹²

Uudessa teologisessa julkaisussa ei aivan sen alkuaikoina ollut kannanottoja ehtoollispakkoon, mutta pian teema tuli ajankohtaiseksi myös sen palstoilla. Paitsi teeman päivänpolttavuus myös päätoimittaja G. G. Rosenqvistin henkilökohtainen aktiivisuus vaikutti asian voimakkaaseen nousuun lehden palstoille. Rosenqvist näyttöytyi asian tiimoilta hyvin voimakkaasti myös muilla areenoilla, esimerkiksi kirkolliskokouksissa vuosina 1893 ja 1898 ja myöhemmin myös uskonnonvapauskomiteassa. Rosenqvist toimi niissä määrätietoisesti ehtoollispakon poiston puolesta. Rosenqvist katsoi, ettei siviiliavioliiton mahdollistaminen riittänyt selvittämään ongelmaa kuten "tunnustuksellisten" leirissä ajateltiin.¹³

Ensimmäinen G. G. Rosenqvistin oma uskonnonvapautta selkeästi käsitellyt kirjoitus Teologisessa Aikakauskirjassa ilmestyi vuoden 1897 kuudennessa numerossa. Artikkelissaan Rosenqvist kommentoi dosentti *Hugo Pippingin* kirjoitusta, joka käsitteli uskonnonvapautta ja ennenkaikkea ehtoollispakkoa. Rosenqvist yhtyi Pippingin vaatimukseen ehtoollispakon poistamisesta, mutta kritisoi tämän puutteellista ymmärrystä kirkon ja valtion suhteeseen liittyvissä asioissa. Rosenqvistin lähtökohta ehtoollispakon poistamiseen oli, että kirkon tulee luopua ehtoollispakosta oman itseymmärryksensä vuoksi. Erityisen häkeltynyt Rosenqvist oli Pippingin kaavailemasta "protestanttisesta vapaasta suunnasta", jolla ei olisi lainkaan sakramenttioppia. Pipping pyrki tarttumaan eriuskolaislain tarjoamaan vapauteen perustaa protestanttisia yhteisöjä luterilaisen kirkon rinnalle ja tällä tavoin päästä eroamaan luterilaisesta kirkosta. Rosenqvist huomautti, ettei sakramenttonta "vapaa kirkkoa" voitu suinkaan pitää lain tarkoittamana protestanttisena yhteisönä.¹⁴

Vuosisadan taitteessa kävi G. G. Rosenqvistin rinnalla taistelua aiheen tiimoilta ennen kaikkea *Robert Hermanson*, joka oli Rosenqvistin aisapari sekä politiikan että kirkkopoliitiikan alalla. Hermanson oli koulutukseltaan juristi ja oli toiminut lukuisissa kirkolliskokouksissa maallikkoedustajana. Teologisen Aikakauskirjan palstoilla Hermanson loi historiallisen katsauksen uskonnonvapauskysymykseen, tuli artikkelisarjassaan myös ajankohtaiseen teemaan ja oli kannassaan hyvin lähellä päätoimittaja Rosenqvistia.¹⁵

Siviiliavioliitto

Kysymys ehtoollispakosta liikahti vuoden 1898 kirkolliskokouksessa "tunnustuksellisten" toivomaan suuntaan. Tällöin nimittäin mahdollistettiin siviiliavioliitto silloin, kun jompikumpi tai kumpikaan aviopuolisoista ei kuulunut luterilaiseen tai johonkin muuhun Suomessa rekisteröityyn kirkkoon. "Tunnustuksellisten" joukossa uudistus otettiin iloiten vastaan, mutta ehtoollispakon poistoa toivoneet olivat tyytymättömiä. Heidän mielipiteittensä kanavana toimi Teologinen Aikakauskirja. Siviiliavioliittokysymys osoitti, kuinka epäyhtenäinen ehtoollispakon poistoa ajaneitten ryhmä oli ja miten se koostui kahdesta toisistaan etäällä olleesta tahosta.¹⁶

Päätoimittaja Rosenqvistin ensisijainen huoli ei ollut siviiliavioliiton voimaantulo sinänsä. Häntä pikemminkin huolestutti se, että ehtoollispakkoon liittynyt ongelma kuitattiin vain mahdollisuudella solmia avioliitto siviiliviranomaisen edessä. Rosenqvist kävi aiheesta keskustelua Vartijan ydinryhmään kuuluneen *Frans Nordlundin* kanssa. Rosenqvistia huolestutti Nordlundin ilmituoma käsitys, että siviiliavioliitto olisi ikään kuin eri "tasoa" kuin kirkollisesti solmittu avioliitto. Rosenqvist tähdensi, että oli vain yksi avioliitto, olipa sen solmimistapa mikä tahansa, ja että samat eettiset velvoitteet sitoivat molemmilla tavoilla solmittuja avioliittoja. Rosenqvist kuitenkin katsoi, että tehty uudistus kohdistui tietyiltä osin väärään osoitteeseen: sen myötä hänen mukaansa kirkollinen avioliittoon vihkiminen evättiin vakavilta totuuden etsijöiltä, jotka eivät olleet vielä olleet valmiita käymään rippikoulua

ja osallistumaan ehtoolliselle. Sen sijaan kirkollisesti vihittävien joukossa saattoi olla ulkokultaisia "pelleilijöitä". Tämä huolestutti Rosenqvistia. Rosenqvist katsoi, ettei ehtoollispakon luomaa ongelmaa olisi pitänyt ratkaista pelkästään sallimalla siviiliavioliitto, vaan oli saatava kirkkolain muutos, joka poistaisi ehtoollispakon.¹⁷

Käytännöllisen teologian professori O. I. Colliander ei Teologisen Aikakauskirjan palstoilla kovin monta kertaa esiintynyt, mutta kysymys siviiliavioliitosta sai myös hänet kirjoittamaan. Colliander oli ollut Rosenqvistin tavoin ehtoollispakon poistamisen kannalla, mutta hänen lähtökohtansa oli toinen. Hän katsoi bekkiläisille ominaisesti, että seurakunnan ytimen muodosti "tosiuskoviin" ryhmä. Tätä taustaansa vasten hän vaati ehtoollispakon poistamista. Tämä saikin "tunnustuksellisten" ryhmittymän kirjoittamaan, että ehtoollispakon poistoa ajaneitten joukossa oli vallalla vapaakirkollinen näkemys ehtoollisesta "tosiuskoviin" leivänmurtamisena.¹⁸

Myös suhde siviiliavioliittoon antoi Collianderille lisää pontta vaatimuksiin muuttaa kirkkolakia niin, että ehtoollispakko murtuisi. Collianderia huolestutti siviiliavioliiton mahdollisuus. Hän katsoi, että sen voimaantuleminen oli huono asia avioliiton ja kansalaisten siveellisen tason kannalta.¹⁹

10 Myös Vartija-lehden artikkeleihin vaikutti Teologisessa Aikakauskirjassa käyty keskustelu merkittäväällä tavalla.

11 *Nokkala* 1986, 287-298; *Murtorinne* 1986, 179-180.

12 *Mäkisalo* 1988, 25; *Juva* 1960.

13 *Nokkala* 1986, 300; *Murtorinne* 1967, 130-131.

14 *Rosenqvist* 1897, 328-339; *Nokkala* 1986, 301.

15 *Hermanson* 1896a, 1896b, 1896c, 1896d, 1897; *Rosenqvist* 1906a, 81-83; *Murtorinne* 1967, 51; *Nokkala* 1986, 30.

16 *Nokkala* 1986, 311-318.

17 *Rosenqvist* 1898b, 379-395; *Rosenqvist* 1898c, 444-446; *Nordlund* 1899a; *Nordlund* 1899b; *Rosenqvist* 1899b, 436-440; *Rosenqvist* 1899c, 490-497; *Juva* 1960, 336; *Vikström* 1966, 264-275; *Murtorinne* 1986, 255.

18 *Meurman* 1898; *Nokkala* 1986, 308.

19 *Colliander* 1899, 20-35.

Kastamattomat lapset

Kolmannen keskeisen ongelman muodosti suhtautuminen luterilaisten vanhempien kastamattomiin lapsiin. Kysymys oli siitä, mihin heidän katsottiin kuuluvan ja mihin heidät rekisteröitäisiin. Käytännössä oli kaksi mahdollisuutta: joko oli muutettava kirkon säädöksiä kirkon jäsenyydestä tai ainakin kirkonkirjoihin rekisteröinnistä tai mahdollistettava ero kirkosta sillä tavoin, ettei tarvinnut liittyä mihinkään muuhun uskontokuntaan. Tilanne oli siis varsin hankala ja johti esimerkiksi Gustaf Johanssonin tulkitsemaan tilannetta niin, että kastamattomat lapset kuuluivat luterilaiseen kirkkoon, mutta eivät olleet luterilaisen kirkon jäseniä. Johanssonin näkemyksen taustalta näkyi Robert Hermansonin kannanotto, jonka mukaan kaikki ne kansalaiset, jotka eivät kuuluneet muihin uskonnollisiin yhteisöihin, olivat lain edessä luterilaisia.²⁰

Omassa kirjoituksessaan Rosenqvist vaati, että 1889 säädettyä niin sanottua eriuskolaislakia tuli laajentaa sillä tavoin, että myös uskonnollisten yhteisöjen ulkopuolelle jääminen mahdollistuisi. Luterilaiselta kirkolta ei voitu vaatia sen omasta sakramenttikäsityksestä luopumista. Luterilaisen kirkon tuli pysyä siinä uskossaan, että seurakunnan jäseneksi tullaan kasteessa. Rosenqvist huomautti, että muunlaiset vaatimukset olivat uskonnonvapauden vastaisia. Siis luterilaista kirkkoakaan ei saanut kohdella valtakunnan lainsäädännössä uskonnonvapauden vastaisesti, vaan sillä oli niin sanottujen eriuskolaisten tavoin oikeus olla uskollinen omalle uskollen. Rekisteröintikysymykseen seurakunnan jäsenyys ei hänestä kuitenkaan varsinaisesti liittynyt. Rosenqvist katsoi Hermansonin tavoin olevan mahdollista, että kirkonkirjoihin merkittiin luterilaisten vanhempien kohdalle myös heidän mahdollisesti kastamattomat lapsensa.²¹

Rosenqvistin ajattelu nousi siis sekä ehtoollispakko- että kastekysymyksessä siitä, että kirkko ei voinut luopua omasta sakramenttinäkemyksestään vaan sen oli seistävä oman itseymmärryksensä takana. Sen sijaan eriuskolaislakia oli laajennettava niin, että kirkosta oli myös mahdollista erota liittymättä mihinkään muuhun uskonnolliseen yhteisöön.

Ensisijaisen tukensa G. G. Rosenqvist sai taistelussa uskonnonvapauden puolesta lehden palstoilla nuorista Lauantaiseuran teologeista. Ehtoollispakon poistamisen puolesta olivat puhuneet myös beckilläiset vaikuttajahahmot Gustaf Johansson ja O. I. Colliander, mutta uskonnonvapauden puolustajiksi he eivät halunneet ryhtyä; niin erilaiset heidän syynsä ehtoollispakon poistamiselle olivat olleet. Sen sijaan kirkkohistorian professoriksi vuonna 1900 valittu Jaakko Gummerus²² ja Lauantaiseuran johtohahmo Erkki Kaila jakoivat Rosenqvistin kanssa näkemyksen, että uskonnonvapaus oli saatava, mutta kirkon ja valtion yhteys oli vallinneessa tilanteessa säilytettävä niin kauan kuin se oli mielekäs. Jaakko Gummerus vertasi kirkon tehtävää yhteiskunnassa sanomalehdistöön: molempien tehtävänä oli tarkkailla ja arvioida yhteiskunnallista elämää siihen kuitenkaan varsinaisella päätöksenteon tasolla puuttumatta.²³

Sekä Rosenqvist, Gummerus että Kaila lähtivät uskonnonvapausvaatimuksessa hyvin kirkkoliselta pohjalta. He teroittivat ennen kaikkea sitä, että protestanttisten kirkkojen itseymmärryksen takia uskonnonharjoittamisen vapaus oli taatava kaikille — räikeimmiksi katsomiaan ääri-ilmiöitä lukuunottamatta. Tällaisiksi laskettiin muun muassa mormonit ja jesuiitat.²⁴

Vihdoin vuonna 1908 alettiin olla siinä tilanteessa, että ehtoollispakosta oltiin valmiita luopumaan. Silloin kokoontuneen kirkolliskokouksen kokoonpano oli muuttunut ratkaisevasti viiden vuoden takaisesta ja kirkkolain muutokseen oltiin valmiita. Eduskunta hyväksyi kirkolliskokouksen ehdottaman muutoksen ja asiasta annettiin asetus vuonna 1910.²⁵

"MIKÄ MEIDÄT EROTTA?"

Venäjän kiristettyä otetta Suomesta aivan 1800-luvun lopussa myös papisto joutui entistä konkreettisemmin ottamaan kantaa poliittisiin kysymyksiin. Suomen evankelisluterilaisen kirkon historiassa tapahtui merkittävä muutos samaan aikaan. T. T. Renvallin kuoltua arkkipiispaksi valittiin Savonlinnan piispa Gustaf Johansson, joka

oli jo jonkin aikaa ollut papiston henkinen johdohahmo. Teologisessa Aikakauskirjassa arkkipiispan vaalia ei laajemmin käsitelty, mutta G. G. Rosenqvist totesi nyreästi Vartijan harjoittaman vaalipropagandan. Vartija ajoi arkkipiispaksi luonnollisesti "omaa", "tunnustuksellista" piispaansa Herman Råberghia. Niukka äänestystulos kääntyi Johanssonin voitoksi ja hänet tehtävään myös nimitettiin.²⁶ Lehtien välisessä ottelussa Teologinen Aikakauskirja oli tällä kertaa saavuttanut voiton Vartijasta.

Papisto jakautui vaikeasti kahtia, kun pohdittiin, miten tuli suhtautua Venäjän antamiin määräyksiin. Erityisesti asevelvollisuuskysymys aiheutti skismaa. Taas Teologinen Aikakauskirja ja Vartija löytyivät rintamalinjojen eri puolilta. Elis Bergroth edusti vanhasuomalaiseen tapaan ns. myöntyväisyysuuntaa, sen sijaan päätoimittaja Rosenqvist edusti perustuslaillista kantaa. Nyt Rosenqvistilla oli vastassa myös toinen vakava kilpailija: vanhasuomalaisen puolueen *Uusi Suometar*, joka oli Teologisen Aikakauskirjan ja Vartijan tavoin tuona aikana myös kirkollisesti hyvin aktiivinen lehti. Tätä taistelua, toisin kuin ehtoollispakkokiistaa, Rosenqvist sai käydä ilman Gustaf Johanssonia ja näin ollen myös ilman kirkon ylintä johtoa.²⁷

G. G. Rosenqvist otti hyvin voimakkaasti arkkipiispaa kritisoivan linjan. Arkkipiispa oli lähettänyt papistolle kiertokirjeen, jossa hän vaati vällinneissa olosuhteissa asevelvollisuuslain lukiasta. Rosenqvist vastasi arkkipiispalle tiukkasanaisella kirjoituksella Teologisessa Aikakauskirjassa. Kirjoituksessaan *Etiska aforismer* Rosenqvist tarkasteli arkkipiispan teologisia perusteluita myöntövyyskannalle. Hänen mielestään esivallan määräyksiä tuli totella vain silloin, kun ne eivät olleet ristiriidassa kansalaisten omientuntojen kanssa.²⁸

Poliittiseen elämään liittyvissä kirjoituksissaan G. G. Rosenqvist toi esille myös oman ihanteensa siitä, millainen kirkon tuli olla. Hän halusi, että kirkko toimii aktiivisesti "maailman suolana" yhteiskunnassa. Rosenqvist linjasi käsitystään kirjoittamalla, että yksinomaan transsendenttinen kirkkonäkemyks oli aivan yhtä väärä kuin pelkästään immanenttinen kirkkonäkemyks.²⁹

Routavuosien ollessa hyisimmillään vuonna 1903 kirkolliskokouksen oli jälleen aika kokoontua Turkuun. G. G. Rosenqvist oli tullut taas valituksi edustajiin. Turussa vietetty aika kuvasi hyvin, kuinka kauaksi päätoimittaja Rosenqvist ja Teologisen Aikakauskirjan entinen suojelijat Gustaf Johansson olivat ajautuneet. Rosenqvist kieltäytyi osallistumasta arkkipiispan tarjoamille päivällisille.³⁰

Samaan aikaan kun Rosenqvist menetti kirkollisen johdon taustatukea, Gustaf Johanssonin ja O. I. Collianderin sympatiat siirtyivät Vartijan päätoimittaja Elis Bergrothille. Yksityisesti kirjeissään he osoittivat tukensa Bergrothille, kun tämä kritisoi voimakkaasti Rosenqvistin kirjoittamaa lentolehtistä poliittisesta elämästä. Erityisesti Colliander joutui Bergrothille osoitetuissa kirjeissään kuitenkin vaikeasti tasapainoilemaan sen suhteen, kuinka hän toisaalta oli kiitollinen Bergrothille tämän kannanotoista, mutta toisaalta halusi, ettei Bergrothkaan osallistuisi enemmälti poliittiseen keskusteluun.³¹

Routavuodet rikkoivat Teologisen Aikakauskirjan suhteen paitsi kirkon ylimpään johtoon myös toiseen, hieman yllättävään tahoon. Nuoret Teologisen lauantaiseuran teologit olivat olleet mukana lehden toimittamisessa, mutta G. G. Rosenqvistin yltyneet aktiivisuus politiikan kentällä alkoi horjuttaa yhteistyötä. Erityisesti kolme Lauantaiseuran johtohahmoihin kuulunutta teologia, Erkki Kaila, *Paavo Virkkunen* ja Lauri Ingman, tuleduttivat välinsä Rosenqvistiin vaikeasti. Varsinkin Erkki Kaila oli ollut poliittisesti hyvin lä-

20 *Hermanson* 1897, 8-22; *Juva* 1960, 330-334.

21 *Rosenqvist* 1897, 328-339; *Murtorinne* 1967, 51.

22 *Murtorinne* 1986, 230.

23 *Johansson* 1905; *Gummerus* 1905.

24 *Johansson* 1905; *Gummerus* 1905.

25 *Rosenqvist* 1908, 236; *Nokkala* 1986, 376-383.

26 *Rosenqvist* 1899a, 48-51; *Bergroth* 1898, 426-428.

27 *Murtorinne* 1964, 20, 111-113, 121, 125.

28 *Rosenqvist* 1901; *Vikström* 1966, 290; *Murtorinne* 1964, 125.

29 *Rosenqvist* 1903a, 1-11; *Rosenqvist* 1903c, 303-311.

30 *Juva* 1976, 81.

31 VA EB Gustaf Johansson Elis Bergrothille 8.3.1903; VA EB O.I. Colliander Elis Bergrothille 13.3.1903; 25.3.1903; 2.4.1903.

hellä G. G. Rosenqvistia, mutta hän oli alkanut vähitellen siirtyä perustuslaillisten leiristä vanhasuomalaisiin. Eron sinetöi Rosenqvistin kirjoitus *Hvad är det som skiljer oss?*, jossa Rosenqvist terävöitti otettaan entisestäään ja piti vanhasuomalaisten valitsemaa myöntövyysuuntaa opportunistisena politiikkana. Lauri Ingmanin Uudessa Suomettaressa julkaistussa, melko sovitteluvassa vastauksessa *Mikä meidät erottaa?* Ingman kritisoi lähinnä Rosenqvistin tapaa jakaa poliittiset katsantokannat "siveellisiin" ja "epäsiveellisiin". Kirjoituksen jälkeen Kaila vieraili päätoimittaja Rosenqvistin luona. Vierailun pohjalta Kaila teki ratkaisunsa ja ilmoitti kirjeessä, ettei voinut enää toimia Teologisen Aikakauskirjan toimituskunnassa. Muutamaa päivää myöhemmin myös Ingman erosi toimituskunnasta.³²

Ero Ingmanin, Kailan ja Rosenqvistin poliittisten katsontakantojen välillä ei välttämättä vielä tuolloin ollut erityisen suuri. Näyttää kuitenkin siltä, että varsinkin Rosenqvistin ja Kailan henkilösuhde oli vähitellen ajautunut niin vaikeaksi, ettei toiminta samassa lehdessä ollut enää helposti järjestettävissä.³³

Arthur Hjelt katsoi viisaaksi jäädä toimituskuntaan, mutta halusi tuoda esille, että ajatteli politiikasta eri tavalla kuin päätoimittaja ja katsoi, ettei poliittiset pohdinnat kuuluneet Teologisen Aikakauskirjan palstoille. Hjelt tahtoi myös ilmoittaa, ettei hänellä ollut osuutta Rosenqvistin poliittisävytteisiin kirjoituksiin. Rosenqvist myönsi, ettei Hjelt ollut vastuussa niistä, mutta oli sitä mieltä, että poliittisen etiikan pohdinnat sopivat hyvin Teologiseen Aikakauskirjaan.³⁴

Lauri Ingmanin puheenvuoro ei jäänyt ainoaksi Rosenqvistia vastaan kohdistetuksi kirjoitukseksi. Muutama päivä Ingmanin kirjoituksen jälkeen Uudessa Suomettaressa oli kirjoitus *Siveysoppi ja politiikka*, joka kritisoi Rosenqvistia "poliittisesta farisealaisuudesta".³⁵

Teologisessa Aikakauskirjassa oikeastaan vain G. G. Rosenqvist otti voimakkaasti kantaa routavuosien politiikkaan. Olivathan esimerkiksi Jaakko Gummerus ja Arthur Hjelt jääneet - ainakin Erkki Kailan käsityksen mukaan — lehden sisäpiiriin sillä ehdolla, ettei lehdessä enää käsiteltäisi valtiollisia asioita. Ehkäpä Gummeruksen

poliittinen ja ajankohtaiseen tilanteeseenkin liittynyt kanta kuitenkin näkyi hänen kirkon ja valtion suhdetta käsitellessä artikkelissaan. Olihan hän poliittisesti Rosenqvistia melko lähellä. Gummerus kirjoitti:

Luterilaisissa maissa ovat taistelut kirkon ja valtion välillä olleet melkein tuntemattomat. Osaksi se johtunee siitä että luterilaisella kirkolla usein on ollut liian heikko tietoisuus itsenäisyydestään ja velvollisuudestaan edustaa valtiotakin vastaan niitä ikuisia aatteita, joiden vartijaksi se on pantu. Siltä on liiankin usein puuttunut Lutherin, Olavus Petrin ja Isak Rothoviuksen kaltaisia miehiä, jotka pelkäämättä ovat julistaneet karvaita totuuksia maailman mahtavillekin.³⁶

UUDET HAASTEET

Vuosi 1906 johdatti suomalaisen kirkollisen ja teologisen lehdistön uuteen vaiheeseen. Vuoden 1905 puolella oli julkaistu näytenumero uudesta *Kotimaa-lehdestä*, jonka tehtävä määrittyi kirkollis-yhteiskunnalliselta alalta. Vuoden 1906 alusta se alkoi ilmestyä säännöllisesti.³⁷ Kotimaan synny aiheutti sen, että Teologisella Aikakauskirjalla oli yhä vähemmän kirkollisen eilispeilin rooli. Suomen kirkon julkiset sanomat olivat jo aiemmin lakanneet ilmestymästä eikä tässä vaiheessa enää kukaan piispoistakaan ollut Teologisen Aikakauskirjan lähipiirissä ja sitä avustamassa kirkon ajankohtaisia tapahtumia käsittelevillä artikkeleilla.

Huhtikuussa 1906 tilanne muuttui myös toisella tavalla. Teologinen Aikakauskirja sai haastajan. Vanha tuttu Vartija-lehti uudistui radikaalisti. Päätoimittaja Elis Bergroth kuoli ja hänen kuolemansa jälkeen pidetyssä yhtiökokouksessa lehden johtoon nousi kaksikko, joka pystyi haastamaan Teologisen Aikakauskirjan Bergrothia tehokkaammin. Vuoden 1904 lopussa Teologisen Aikakauskirjan toimituskunnasta lähteneet Lauri Ingman ja Erkki Kaila olivat nousseet Vartijan johtoon. Ingmanista tuli Vartijan uusi päätoimittaja.³⁸ Kilpailu nousi tämän myötä uudelle tasolle. Bergrothille ja Rosenqvistille ominainen piikittely jäi lehtien palstoilta pois. Olivathan Rosenqvist, Ingman ja Kaila selkeissä asiakymsyksissä usein hyvin lähellä toisiaan, vaikka henkilösuhhteissa olikin ollut ongelmia.

KIRKKO JA TYÖVÄENLIIKE

1900-luvun alussa kirkon oli routavuosien tapahtumien jälkeen vastattava myös työväenliikkeen asettamaan haasteeseen. Erityisesti vuoden 1905 suurlakon jälkeen työväenliike oli yhteiskunnallisessa keskustelussa pakko ottaa huomioon. Teologisessa Aikakauskirjassa käsitelty paljon sosialismia ja työväenliikettä, mutta sekä päätoimittaja Rosenqvist että muutama muu teologi ottivat aiheen käsiteltäväkseen. Rosenqvistin asennoituminen kysymykseen oli varsin selkeä. Hän katsoi, että työväenliikkeellä oli oikeutettu taustansa ja kirkon oli otettava sosiaalinen työ toissaan, mutta sosialismia kohtaan Rosenqvist ei juuri tuntenut sympatiaa. Hänen mielestään oli luonnollista, että suurlakko oli ollut kuten jäiden lähtö kuohunnan aikaa, mutta sen aikana perustettujen niin sanottujen punaisten kaartien kehitystä hän piti huolestuttavana. Hän piti niitä sosiaalidemokraattisen puolueen sotilaallisesti järjestämänä joukkona. Rosenqvistin arvion mukaan punaiset kaartit koostuivat yhä vähenevässä määrin tavallisesta työväestöstä. Sen sijaan niihin oli puikahtanut yhteiskunnalle vihamielisiä ainesta kuten "bobrikoffilaisen järjestelmän kätyreitä". Rosenqvist muutenkin rinnasti routavuosien tapahtumat ja sosialistisen liikkeen nousun toisiinsa. Näin Rosenqvist siis niputti yhteen kaksi vastustamaansa asiaa.³⁹

Päätoimittajaa valoisemmin työväenliikkeestä kirjoitti Lauantaseuran teologikaartiin kuulunut *Martti Ruuth*. Ruuth toimi muutamien muiden lauantaseuralaisten tavoin kristillisessä työväenliikkeessä ja tunsii sympatiaa työväenliikettä kohtaan. Ruuthin Viipurin pappeinkokouksessa heinäkuussa 1905 pitämä esitelmä "*Kirkko ja työväenliike*" julkaistiin Teologisessa Aikakauskirjassa vuoden 1906 kahdessa ensimmäisessä numerossa. Ruuth huomautti, että kirkon oli pakko kohdata työväenliike, jota hän piti haasteena kirkon työlle. Hänen arvions mukaan oli paljon viisaampaa kohdata se positiivisesti kuin saada se vastaan. Kirkon tuli tukea työväestön taloudellisia pyrkimyksiä ja vaikuttaa yhteiskunnan lainsäädäntöön, jotta se tulisi solidaarisemmaksi. Ruuthin mielestä kirkon tuli yhteiskunnallisessa työssä ottaa mallia moder-

nista lääketieteestä, joka ei odottanut ihmisten sairastumista, vaan pyrki edistämään terveyttä.⁴⁰

Esityksensä päätteeksi Ruuth huomautti, että oli tieteen tahtoen keskittynyt työväenliikkeen positiivisiin puoliin. Hän muistutti, että mikäli kirkko tahtoi toimia työväestön parissa ja tuoda asiaansa esille, sen piti myös kuunnella työväenliikettä. Mikäli kirkko ei siihen kyennyt, oli mahdollista, ettei myöskään kirkkoa enää kuunneltaisi työväenliikkeen parissa.⁴¹

TIEDE JA KIRKKO

Kun Teologinen Aikakauskirja syntyi, G. G. Rosenqvistia ja Gustaf Johanssonia oli yhdistänyt vaatimus teologisen tieteen vapaudesta. Tähän kysymykseen palattiin lehden palstoilla alkuvuosikymmeninä lukuisia kertoja. Rosenqvistin asema oli tässä kysymyksessä kahtalainen. Paitsi, että hän toimi Teologisen Aikakauskirjan päätoimittajana, hän oli myös teologisen tiedekunnan dekaani.

Rosenqvistin kanta oli lähtökohdiltaan selkeä: teologisen tieteen tuli olla vapaata. Jälleen kerran Rosenqvist vetosi protestanttiseen perinteeseen. Siihen kuului kouluttaa papit yliopistoissa, ei pappiseminaareissa. Tästä perinteestä ja teologian asemasta tieteenä nousi vapauden vaatimus. Hän myös katsoi, että vapaa teologinen tiede oli saanut aikaan paljon hyvää kirkossa. Rosenqvist kuitenkin myönsi, että oli olemassa mahdollisuus, että joku käyttäisi vapautta teologian tutkijana myös väärin.⁴²

32 ÅÅ GGR Erkki Kaila G. G. Rosenqvistille 6.12.1904; *Rosenqvist* 1904a; *Lehtonen* 1945; *J u v a* 1986, 342; *Vares* 1993, 96.

33 *Isotalo* 1995, 69-70.

34 *Hjelt* 1904; *Rosenqvist* 1904b.

35 *Uusi Suometar* 27.11.1904; *Murtorinne* 1964, 287.

36 *Gummerus* 1905; TYKEKA kansio III, Muistelmat, 100; *Murtorinne* 1964, 289-290; *Ijäs* 1993, 140.

37 *Murtorinne* 1980, 19-20.

38 *Mäkisalo* 1988, 66.

39 *Rosenqvist* 1906b, 116-118.

40 *Ruuth* 1906a; 1906b.

41 *Ruuth* 1906b, 105.

42 *Rosenqvist* 1898a, 206-217.

Eniten keskustelua teologisen tieteen ja kirkon välisissä suhteissa herätti historiallis-kriittinen raamatuntutkimus. Vuonna 1903 päätoimittaja G. G. Rosenqvist kävi lehden palstoilla sitä koskevan keskustelun ruotsalaisen eksegetiikan tutkijan *Erik Staven* kanssa. Keskustelu alkoi Rosenqvistin kirja-arvostelusta, joka koski muun muassa Staven kirjaa. Rosenqvistin lähtökohta oli se, että tieteen vapauden piti koskea myös raamatuntutkimusta. Hän oli kuitenkin sitä mieltä, ettei Staven kirja onnistunut hälventämään modernia raamatuntutkimusta kohtaan tunnettua epäluuloisuutta ja että myös raamatuntutkimus tarvitsi osakseen asiallista oppositiota. Stave vastasi Rosenqvistin kirjoitukseen ja korosti henkilökohtaisen Kristus-kokemuksen tärkeyttä. Vielä samassa numerossa oli Rosenqvistin vastine Stavelle. Hän tähdensi, ettei uskon sisäinen olemus riittänyt, vaan sillä piti olla perustana historian sisältö ja totuus.⁴³

Päätoimittaja ei ollut ainoa, jonka kysymys raamantutkimuksesta sai Teologisessa Aikakauskirjassa kirjoittamaan. Nuoren polven eksegeetti A. F. Puukko kirjoitti vuonna 1909 artikkelin *Uudenaikaisesta raamatunkriitikistä*. Esityksessään Puukko katsoi, että raamatukeskustelussa oli käynnissä kahden äärilinjan sota. Osapuolina oli "hyperkriitikki" ja äärimmäinen konservatiivisuus, jota Puukko kutsui "kirkolliseksi reaktionismiksi". Vaikka näkemykset olivat aivan eri laidoilla ja keskenään vihamielisiä, ne Puukon mielestä olivat toistensa sukua. Asettapa Puukko ne molemmat arviossaan "ateismin ja uskontoa vihaavan sosialismin liittolaisiksi". Vaikka Puukko kritisoi siis äärimmäisiä kannanottoja, hän oli kuitenkin sitä mieltä, että kysymykseen oli kirkossa otettava kantaa. Tässä yhteydessä hän suhtautui kriittisesti *Matti Tarkkasen* esittelemään linjaan. Tarkkasen kirjasta *Uudenaikuisen raamatukriitikin tulokset* oli tullut Puukkoa konservatiivisemmän raamatuntutkimuksen merkkiteos samoihin aikoihin.⁴⁴

Yksi Teologisen Aikakauskirjan pahimpia konflikteja kirkon ylintä johtoa kohtaan ajoittui Rosenqvistin päätoimittajakauden loppuvuosiin. Tällöin Rosenqvist ajautui avoimeen riitaan arkkipiispa Gustaf Johanssonin ja Savonlinnan piis-

pa O. I. Collianderin kanssa. Syksyllä 1912 koonnuttiin nimittäin hiippakuntien pappeinkokouksiin. Johanssonin ja Collianderin kannanotot uudesta "negatiivisesta teologiasta" ja ennen kaikkea uudesta raamatuntutkimuksesta saivat Rosenqvistin monen muun tavoin huokailemaan heidän sopimattomuuttaan 1900-luvun piispoiksi. Rosenqvistin mielestä Johanssonin piispuus oli kiusallista sekä kulttuuriväen että monien kirkon ystävien näkökulmasta.⁴⁵

Rosenqvist sai arkkipiispalta vastauksen. Arkkipiispa oli ottanut foorumikseen uuden päääänenkannattajansa *Herättäjän* - loukkaannuttuaan Uuden Suomettaren kirjoitteluun - ja dekaani ja päätoimittaja G. G. Rosenqvist sai Johanssonin kirjoituksessa osakseen tulikivenkatkuista arvostelua. Rosenqvist ei ollut ainoa, joka joutui arkkipiispan tuomion alaiseksi. Osansa sai myös PaaVo Virkkunen, eikä edes arkkipiispan veljenpoika Erkki Kaila säästynyt kritiikiltä.⁴⁶ Konflikti näytti uudet rintamalinjat kirkollisessa keskustelussa. Vartija ja Teologinen Aikakauskirja eivät enää olleet eri puolilla. Uudessa asetelmassa Gustaf Johanssonin ja *Herättäjä*-lehden ympärille kerääntyneitä "turkulaisia" vastassa olivat teologisen tiedekunnan, Lauantaiseuran ja Teologisen Aikakauskirjan ydinryhmä "helsinkiläiset".

"MITÄ TEOLOGINEN AIKAKAUSKIRJA ON HALUNNUT?"

Vuoden 1915 loppuessa päättyi Teologisen Aikakauskirjan 20. vuosikerta. Samalla lehden perustaja G. G. Rosenqvist luopui paikastaan päätoimittajana. Rosenqvist päätti kautensa kirjoitukseen *Hvad har Teologisk Tidskrift velat?* Artikkelissa Rosenqvist palasi miltei 20 vuoden takaiseen kirjoitukseen *Frigörelse*, joka oli ollut Teologisen Aikakauskirjan ensimmäinen kirjoitus. Rosenqvist muistutti asetetusta tavoitteesta toimia terveen konservatiivisuuden ja terveen uudistuksellisuuden merkeissä "alkuperäisen kristillisyyden ja reformaation pohjalla". Nämä lähtökohdat olivat päätoimittajan mukaan johtaneet lehden taisteluun kulttuurivihamelistä uskontoa ja uskonto-vihamelistä kulttuuria vastaan. Sen hän katsoi

johtavan vastustamaan yksipuolisen transsendenttista näkemystä kristinuskosta ja herättämään kirkon aktiiviseen "maailman suolana" olemiseen.⁴⁷

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet

Åbo akademis bibliotek	ÅA
G. G. Rosenqvists samling	GGR
Kansallisarkisto	VA
O.I.Colianderinkokoelma	OIC
Elis Bergrothin kokoelma	EB
Turun yliopiston kirjasto	TYK
Erkki Kailan arkisto	EKA

Painetut lähteet

- Bergroth, Elis
1896 Katsahdus muihin lehtiin. - Vartija.
1898 Arkkipiispan vaalin johdosta. - Vartija.
- Colliander, O. L.
1896 Uusi keksimä raamatun tutkimisenalalla. - TA.
1899 Kirkkolaki ja Asetusehdotus, joka koskee avioliiton solmimista siviili-viranomaisen edessä. - TA.
- Gummerus, Jaakko
1905 Kirkon ja valtion suhde eri maissa. - TA.
- Hermanson, Robert
1896a Några kyrkliga spörsmål, belysta ur juridisk synpunkt. - TA.
1896b Några kyrkliga spörsmål, belysta ur juridisk synpunkt. (Forts.) -TA.
1896c Några kyrkliga spörsmål, belysta ur juridisk synpunkt. II. - TA.
1896d Några kyrkliga spörsmål, belysta ur juridisk synpunkt. II. (Forts.). -TA.
1897 Några kyrkliga spörsmål, belysta ur juridiska synpunkt. III. Om odöpta barn af lutherska föräldrar. - TA.
- Hjelt, Arthur
1904 Selitys. -TA.
- Johansson, Erik
1905 Valtion ja kirkon ero vaiko yleinen uskonvapaus. - TA.
- Johansson, Gustaf
1896 Tärkeä tehtävä. -TA.
1897a Muutama jäähyväissana Kuopion hiippakunnan papistolle. - TA.
1897b Muutama tervehdyssana Savonlinnan hiippakunnan papistolle. -TA.
- Meurman, Agathon
1898 Herra Jon. Johansson ehtoollispakosta. - Vartija.
- Nordlund, Frans
1899a "Kahtamoinen avioliitto." Vastaus prof. G. G. Rosenqvistille. - Vartija.
1899b Toinen vastaukseni professori Rosenqvistille. - Vartija.
- Puukko, A. F.
1909 Uudenaikaisesta raamatunkritiikistä. - TA.

43 *Rosenqvist* 1903b, 52-62; *Stave* 1903, 272-282; *Rosenqvist* 1903c, 283-297; *Alanen* 1947, 605.

44 *Puukko* 1909, 441-459; *Murtorinne* 1986, 222-226.

45 *Rosenqvist* 1912, 464-474; *Savonlinna* 1912; *Turku* 1912.

46 *Herättäjä* 6.12.1912.

47 *Rosenqvist* 5405-413.

- Rosenqvist, G. G.
 1896 Frigörelse.-TA.
 1897 Ett förslag till en religionsfrihetens politik. - TA.
 1898a Den teologiska vetenskapens frihet och prästeden. - TA.
 1898b Civiläktenskap såsom medel att undgå afskaffandet af det s. k. nattvardsvänget. - TA.
 1898c Kirkolliskokous vuonna 1898. - TA.
 1899a Förberedelserna för det stundande ärkebiskopsvalet. - TA.
 1899b Hvarför underkastas kyrkotuktliga behandling? - TA.
 1899c Svar på tal.-TA.
 1901 Etiska aforismer.-TA.
 1903a Religionen, särskildt kristendomen, och det närvarande lifvet. -TA.
 1903b Kirjallisuutta. - Litteratur. - TA.
 1903c Historia, historisk forskning och tro. - TA.
 1903d Religionen, särskildt kristendomen, och det närvarande lifvet. II.-TA.
 1904a Hvad är det som skiljer oss?-TA.
 1904b Selitys.-TA.
 1906a Några ord om religionsfrihet och erforderliga reformer i religionsfrihetens intresse. - TA.
 1906b Respekt för personlighet och människovärde! - TA.
 1908 Frågan om nattvardsvänget vid instundande kyrkomöte. - TA.
 1912 Religionsfientlig kultur och kulturfientlig religiositet. - TA.
 1915 Hvad har Teologisk Tidskrift velat? - TA.
 Ruuth, Martti
 1906a "Kirkko ja työväenliike." - TA.
 1906b "Kirkko ja työväenliike." Jatk. - TA.
 Råbergh, Herman
 1896 I dagens religiösa lifsfrågor. - TA.
 Stave, Erik
 1903 Till frågan om bibelforskningen och den kristna tron. - TA.

LEHDET JA AIKAKAUSKIRJAT

Teologinen Aikakauskirja	1896-1915
Vartija	1896-1906
Uusi Suometar	1904
Herättäjä	1912

PÖYTÄKIRJAT

Savonlinna

- 1912 Pöytäkirja tehty Savonlinnan hiippakunnan 3:ssa lakimääräisessä pappeinkokouksessa Savonlinnassa lokak. 1-5 p. 1912, Savonlinna.

Turku

- 1912 Pöytäkirja tehty Turun arkkihiippakunnan pappeinkokouksessa Turussa lokaan 1-4 p:nä 1912, Turku.

KIRJALLISUUS

Alanen, Yrjö J. E.

- 1947 G. G. Rosenqvist. - Mikael Agricola E. W. Pakkalaan. Suomen kirkon paimenien elämäkerrasto. Porvoo.

Gummerus, Jaakko

- 1931 G. G. Rosenqvist.-TA.

Ijäs, Matti

- 1993 Jaakko Gummerus kirkkohistorian tutkijana. Diss. SKHST 170. Helsinki

Isotalo, Leena

- 1995 Erik Johanssonin kehitys kirkolliseksi ja yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi 1893-1906. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. HYTTK.

Juva, Mikko

- 1960 Valtiokirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen. SKHST 61. Porvoo.

- 1976 Kirkon parlamentti. Suomen kirkolliskokousten historia 1876-1976. Pieksämäki.

- 1986 90-vuotias Teologinen Aikakauskirja ja sen avustajat. - TA.

Lehtonen, Aleksi

- 1945 Arkipiispa Erkki Kaila - suomalainen kirkonmies. - TA.

Murtorinne, Eino

- 1964 Papisto ja esivalta routavuosina 1899-1906. Diss. SKHST 68. Kuopio.

- 1967 Taistelu uskonnollisesta suurlakon jälkeisinä vuosina. Porvoo.

- 1980 Kotimaan vaiheet routavuosista itsenäisyyteen (1905-17). - Kotimaa 1905-1980. Routavuosien kristillis-yhteiskunnallisesta lehtiyrityksestä monipuoliseksi kristilliseksi kustannusyhtiöksi. Jyväskylä.

- 1986 Suomalainen teologia autonomian kautena (1828-1918). Helsinki.

Mäkilä, Martti

- 1988 100 vuotta tosinajattelua. Vartija-lehden historia 1888-1988. Helsinki.

Nokkala, Immo

- 1986 Ehtoilispakkokysymys Suomessa 1818-1910. Diss. SKHST 137. Jyväskylä.

Vares, Vesa

- 1993 Konservatiivi ja murrosvuodet. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa 1922. Diss. Hist. tutk. 174. Helsinki.

Vikström, John

- 1966 Religion och kultur. Grundproblemet i G. G. Rosenqvists religiösa tänkande. Diss. Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft in Finland, B 4. Vasa. *